

VIKTEN AV VÅNG

en järnåldersplats tar form

BLEKINGE MUSEUM

Redaktion:

Mikael Henriksson och Björn Nilsson

Skribenter:

Björn Nilsson, Institutionen för Arkeologi och antikens historia, Lunds universitet

Mats Anglert, Arkeologerna, Statens Historiska Museer, Lund

Martin Hansson, Institutionen för Arkeologi och antikens historia, Lunds universitet

Antonia Hellstam, Institutionen för Arkeologi och antikens historia, Lunds universitet

Charlotte Fabech, Sydsvensk Arkeologi AB

Ulf Näsman, Linnéuniversitetet

Margarethe Watt, Bornholms Museum, Rønne

Torbjörn Brorsson, Kontoret för Keramiska Studier, Höganäs

Marianne Görman, Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet

Mikael Henriksson, Blekinge museum

Freya Roe, Institutionen för Arkeologi och antikens historia, Lunds universitet

Linnea Lidh, Institutionen för Arkeologi och antikens historia, Lunds universitet

Bertil Helgesson, Sydsvensk Arkeologi AB, Malmö

Boken är producerad av Blekinge museum

blekingemuseum.se

Omslagsbild: Kullen i Västra Vång, vy från söder. Foto Mikael Henriksson, Blekinge museum

Foto där inget annat anges: Åke Nilsson

Tidslinje omslagets insida: Katharina Henriksson

Grafisk form: Susanne Ström

Tryck: Mixiprint, Olofström 2016

ISBN 978-91-982598-2-7

Innehåll

Björn Nilsson Här tar en järnåldersplats form	5
Mats Anglert "Berget där hjortar brukar hålla till"	9
Martin Hansson Björketorpstenen, Vång och en helig förbannelse	23
Antonia Hellstam Gränsöverskridande ulvar?	33
Charlotte Fabech Krig, vapen och Vång.....	41
Ulf Näsman Västra Vång: Glasskärvornas vittnesbörd.....	51
Margarethe Watt Gullgubbar i Vång	63
Torbjörn Brorsson Tio år av keramikfynd i Vång från Kristi födelse till kristen tid.....	69
Marianne Görman & Mikael Henriksson Nya fynd och nya förutsättningar – fyra maskbilder från Västra Vång.....	76
Freya Roe & Linnea Lidh Bronzes from Vång: Variable Methodologies for Making Reliable 3D Models.....	89
Bertil Helgesson Vångundersökningen utifrån ett skånskt perspektiv.....	99
Björn Nilsson Vikten av Vång.....	107
Litteratur och referenser	109

Björketorpsmonumentet som det framträder idag. Bilden tagen från söder.
Foto Martin Hansson 2015.

Martin Hansson

Björketorpstenen, Vång och en helig förbannelse

Ett par kilometer söder om Vång finns ett välkänt arkeologiskt monument, runstenen vid Björketorp. Inte minst ur språkvetenskaplig synvinkel har Björketorpstenen ägnats mycket tankemöda. Däremot har mindre tankekraft ägnats åt att diskutera varför runstensmonumentet restes på just den här platsen. Vad var det som gjorde att man valde att resa en av de första runstenarna just här och varför fick monumentet just den här utformningen? Är det möjligt att se ett samband mellan inhuggandet av runor i Björketorp med det som hittats en bit längre norrut i Vång?

En runsten är betydelsebärande på flera sätt och innehåller flera meningsbärande enheter; det språkliga budskapet, utformningen men också stenens placering i landskapet. En runsten är del av en social praktik i samhället, en praktik som beroende på när stenen tillkommit, kan handla om minnet av en avliden släkting, arv, mytologiska förhållanden eller en kombination av flera betydelser. Genom ett landskapsarkeologiskt synsätt kan man utifrån fornlämningsbild, topografiska förhållanden samt historiska kartor skapa en bild av hur landskapet såg ut när runstenen restes, vilket ger möjlighet att på mikronivå hypotetiskt diskutera hur en runsten kunde upplevas. Därmed kan man även diskutera dess syfte.

Monumentet

Runstenen i Björketorp har varit känd i vetenskapliga sammanhang sedan 1627 och den danske fornforskaren Ole Worms arbeten. Till skillnad från många andra runstenar står monumentet i Björketorp fortfarande på den plats där den en gång restes och runorna knackades in. Vi kan dock inte säkert veta om detta skedde vid en och samma tidpunkt, eller om runorna tillfogats senare till ett redan stående monument.

Monumentet i Björketorp består av tre höga resta stenar som tillsammans bildar en spetsvinklig triangel med spetsen i norr och basen

i söder. Stenen med runtexten är cirka fyra meter hög och står i norr, medan de andra båda stenarna i söder, som vardera är cirka tre meter höga, saknar inskrifter. Avståndet mellan de båda senare stenarna är cirka fyra meter, medan avståndet mellan runstenen och de båda sekundanterna är cirka sju meter. Det är tydligt att de tre stenarna ska ses som ett sammanhängande monument.

Runtexten hittas som sagt på den nordliga stenen, både på dess norra och södra sida. Runorna är placerade ungefär i ögonhöjd för en vuxen människa. På den norra sidan finns en rad med tio runor, på den södra sidan en längre inskrift på sex horisontella rader, vilka ska läsas nedifrån och upp. Texten är skriven med en typ av runor som runologer kallar urnordisk som användes före vikingatid. Riktigt vad det står på stenen har gäckat forskare under lång tid. Fornforskaren N.H. Sjöborg som 1792 beskrev Blekinges historia var inte imponerad. Inskriften torde enligt Sjöborg ”kunna vara nyttigt då man lär barn stava. I historien gör det åtminstone ingen uppbyggelse.” Sjöborg hade nog fel. Den idag gällande tolkningen av inskriften lyder: ”Ärofulla runors rad dolde jag här, mäktiga runor. Rastlös av arghet [d.v.s. perversitet], död genom list skall den bli som bryter” (text på södra sidan) samt ”Jag spår fördärv” (text på norra sidan). Inskriften är en så kallad förbannelseformel som förekommer på en del tidiga runstenar. En nästan likadan förbannelseformel hittas för övrigt även på den samtida Stentofstenen på Listerlandet.

Att runorna placerats på olika sidor om stenen har lett till spekulationer. Texten – Jag spår fördärv – på den norra sidan har av en del setts som en överskrift eller rubrik till den text som finns på den andra sidan. Samtidigt är ju inskriften på södra sidan av en sådan art att den egentligen inte behöver en inskrift, att den spår fördärv framgår ju rätt tydligt. Andra forskare menar snarare att den här textraden ska ses som inskriftens avslutning, en sorts kärnfull sammanfattning av vad det hela handlar om.

Inskriften dateras av de flesta forskare till 600-talet och är ristad med en typ av runor som utgör en övergångsform mellan den äldre och den yngre runraden. Det gör den troligen samtida med exempelvis tillverkningen av guldgubbar i Västra Vång. Guldgubbar är svåra att datera men uppträder ofta under 500- och 600-tal.

Platsen, landskapet och vägarna

För att kunna förstå en runsten är dock inte bara dess text av intresse, även platsen den står på är avgörande. Topografin på platsen är närmast platt, med en svag sluttning åt väster och öster. Geologiskt befinner vi oss på Johannishusåsen som här dock är relativt utplattad, innan den åter blir tydligare längre söderut. Att jordmånen består av sand och grus vittnar de många grustäkterna i området om. Platsen där runstenen står kan således inte sägas vara topografiskt dominerande på något sätt.

I historisk tid har runstenen utgjort gränsmärke mellan byarna Listerby, Leråkra och Björketorp. Gränsen, som även utgjorde sockengräns mellan Listerby och Edestad socknar, gick mittemellan de två södra stenarna fram till runstenen, där den delade sig och en bygräns fortsatte åt väster, medan en annan gränslinje fortsatt åt norr. Idag kan man se att gränserna åt söder och väster varit markerade med ett dike samt en låg stenrad.

I fornminnesregistret tillhör runstenen i Björketorp fornlämning 96 i Listerby socken, som förutom själva runstensmonumentet består av två domarringar, en fyrsidig stensättning, fyra resta (mindre) stenar samt en möjlig rest av en ramponerad hållkista. Medan den senare är en grav från stenåldern är de övriga lämningarna typiska gravformer från järnåldern, som både kan vara äldre, yngre eller samtida med runmonumentet. Att runstenen står på ett gravfält gör att flera forskare funderat på om texten ska ha varit ett sätt att skydda ett gravmonument, det vill säga att de resta stenarna egentligen ska ha utgjort ett gravmonument. Så verkar dock inte vara fallet. 1914 genomförde antikvarien T.J. Arne en arkeologisk undersökning i anslutning till de resta stenarna, dock utan att påträffa några fynd. Även en undersökning av en av de närliggande domarringarna gjordes, men inte heller här påträffades några fynd. Eftersom det är oklart hur omfattande Arnes undersökningar egentligen var, kan man inte helt utesluta att det kan finnas gravgömmor i anslutning till stenarna.

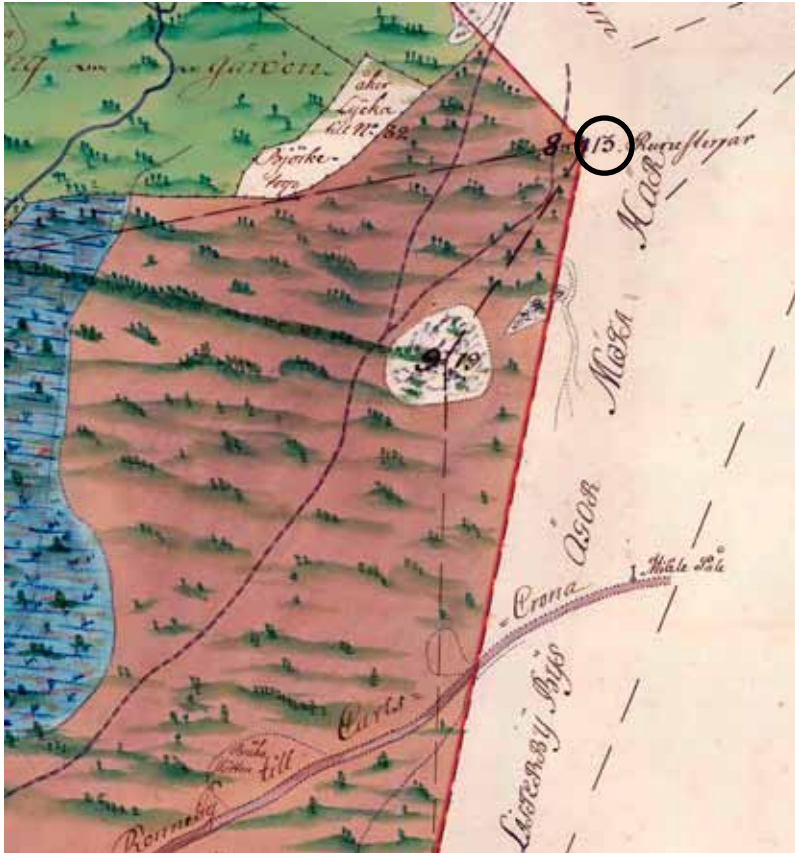
Nyligen har det också noterats att det på runstenen även finns en skålgrop, fyra centimeter i diameter och en centimeter djup. Denna återfinns på stenens östra kortsida ungefär två meter över markytan

(RAÄ 325, Listerby sn). Skålgropar är nästan omöjliga att datera, men förknippas gärna med bronsålderns samhälle, även om de också kan ha tillkommit under järnålder. Kanske kan det indikera att stenarna ursprungligen rests redan under bronsålder. Då runorna har tillkommit betydligt senare, under 600-talet, har runristaren i så fall använt ett redan stående monument för sin inskrift.

Att stenen står i ett område med gravar är dock tydligt, eftersom ytterligare gravar från järnåldern finns och har funnits i närområdet. Cirka två hundra meter öster om stenarna hittas ett gravfält (RAÄ 105:1, Listerby sn), bestående av arton resta stenar, samt en oval och en rektangulär stensättning. Ungefär hundra respektive hundra-femtio meter norr om monumentet har ett par gravar från äldre järnålder undersökts (RAÄ 116:1-2; RAÄ 271 Listerby sn). Två av dessa var vapengravar, den ena innehållande en sköldbuckla och en kniv (RAÄ 271), den andra en urnegrav innehållande ett eneggat svärd och en spjutspets (RAÄ 116, SHM 23665). Ytterligare en domarring finns cirka 200 meter norr om runstenen (RAÄ 97, Listerby sn). Eftersom det i området finns spår efter omfattande grustäkt är det inte osannolikt att ett stort antal gravar som tidigare funnits i runstenens närområde för länge sedan försvunnit.

En detaljerad beskrivning av hur det sett ut på platsen ges i en rågångsbeskrivning över Leråkra by upprättad 1771 av vice lantmätaren Christoph M Nyman. Monumentet i Björketorp utgör här ett av flera gränsmärken mellan byarna Leråkra, Björketorp och Listerby. Runstenarna sägs vara belägna ”östan om Björketorps åker och ängsgärde”. Stenarna sägs vara fem till antalet, en del ”helt korta, allenast af 1 1/2 alns höjd (cirka 90 cm) och 4 aln, under omkring vid roten” (i omkrets vid markytan). Detta kan avse några av de mindre resta stenarna på platsen eller stenar ingående i domarringar. Men det kan också avse stenar/gravar som idag är försvunna, eftersom de idag bevarade gravarna inte ligger i direkt anslutning till de tre stora stenarna.

Av den medföljande kartan kan man utläsa att monumentet står på utmarken i ett gränsläge mellan de tre byarna. Kartan ger även en bild av det dåtida vägnätet. Man kan notera att runstenen, precis som idag står ett par hundra meter norr om kustlandsvägen genom Blekinge. På 1700-talet gick denna ytterligare en bit söderut jämfört

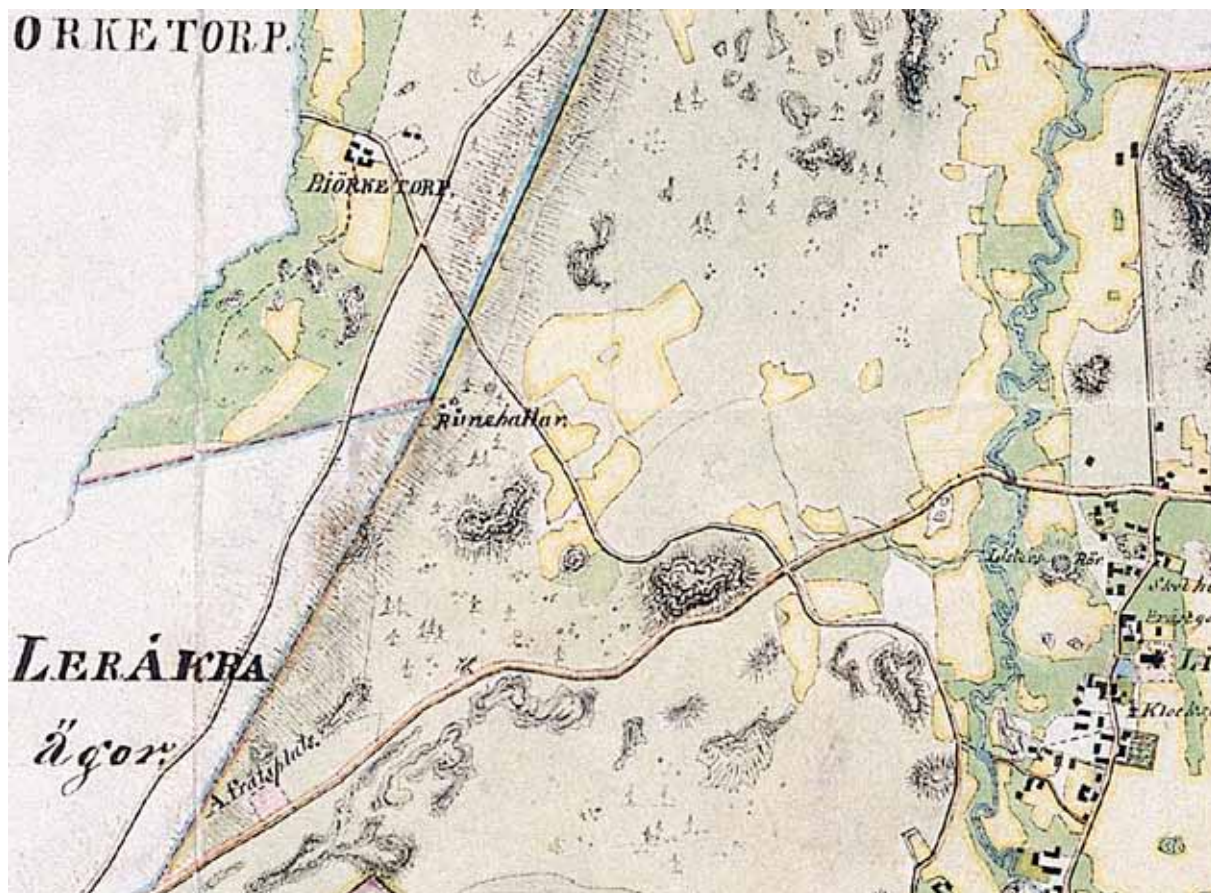

Utsnitt ur 1771 års gränsbestämningsskarta över byarna Leråkra, Listerby och Björketorp.

med dagens väg E22. Kustlandsvägens sträckning är säkerligen av mycket hög ålder. På flera ställen på sin sträckning genom Blekinge an knyter den till fornlämningar från brons- och järnålder. Med största sannolikhet har således själva kustlandsvägen aldrig passerat förbi monumentet. Avståndet till monumentet är också så stort att det nog inte varit synligt för förbipasserande på kustlandsvägen.

Runstensens läge som gränsmärke framgår tydligt (nr 13). I söder syns hur vägen norrut delat sig och hur den östra vägen sökt sig upp mot runstenen.

1850 års karta över Listerby socken visar också vägnätet i trakten. Man ser här tydligt hur en väg tar av norrut från kustlandsvägen strax öster om Leråkra by för att passera Björketorp på sin väg norrut

Utsnitt ur 1850 års sockenkarta över Listerby som visar dåtidens vägnät runt runstenen. Samma vägar kan i princip återfinnas även idag.

mot Hjortsberga. I princip är detta samma väg som man än idag färdas på när man passerar Björketorp på väg norrut. Denna väg går cirka 200 meter väster om monumentet. Kartan visar också hur en annan väg från Björketorp går i sydostlig riktning mot Listerby och kustlandsvägen cirka hundra meter öster om runstenen. Denna väg återfinns även på 1791 års storskifteskarta över Listerbys utmark och hittas i landskapet än idag. Ingen av 1800-talets vägar passerade således heller invid runstenen.

Däremot visar 1771 års rågångskarta hur vägen från Leråkra och norrut mot Björketorp en bit söder om runstenen delar sig i två. Medan den västra vägen fortsätter norrut på samma sätt som vä-

gen senare gör 1850, viker den östra vägen av och fortsätter norrut, för att passera omedelbart väster om monumentet. Vägen fortsätter därefter norrut in på Björketorps ägor, men på storskifteskartan över Björketorps by från år 1800, är denna väg inte markerad, utan vägen förefaller då ha fallit ur bruk. Hypotetiskt skulle detta kunna tolkas som att den östra av båda vägarna är den äldre av de båda och att vägen norrut från kustlandsvägen och vidare mot Hjortsberga och Vång ursprungligen passerade intill runstensmonumentet och gravfältet.

Monumentet vid Björketorp kunde då, förutom av de kringboende, huvudsakligen upplevas av de som rörde sig längs denna nordsydliga väg, resenärer till eller från Vång. Riktigt vilken karaktär platsen vid Vång hade är ju ännu oklart, men att det har varit en plats till vilken handel, produktion och ritualer varit knutna under relativt lång tid förefaller sannolikt. Till en sådan plats måste många människor ha kommit för allehanda ärenden, antingen återkommande eller vid enstaka tillfällen. Mot bakgrund av att bygderna norr om Vång sannolikt var relativt glest befolkade är den nog ingen vild gissning att de flesta besökarna kom från söder. Många av dessa lär ha passerat, och i den mån de var runkunniga, kunnat läsa inskriften på monumentet.

Det gränsläge som under historisk tid präglat platsen, och som ofta lyfts fram i forskningen; att runstenen står i gränsen mellan byar och socknar bör ses som ett sekundärt medeltida fenomen. Socknar etableras ju först efter kristnandet, och fornlämningsbilderna med alla gravar antyder snarare att platsen under järnålder haft en central position i bygden. Att den monumentala runstenen vid en senare medeltida gränsläggning används som gränsmärke är inte att förvåna. Territoriellt markutnyttjande med på marken fastlagda gränser är även i sig främmande för järnålderns samhälle, då makt snarare grundades i makt över människor än makt över ett specifikt område mark.

Med tanke på att större delen av inskriften var vänd åt söder, och placerad i ögonhöjd, kan man hypotetiskt anta att det är åt detta håll som inskriften huvudsakligen vänder sig. Man får tänka sig att en resenär söderifrån såg monumentet med sin inskrift och de omgivande gravarna. Om hen var runkunnig lästes säkerligen texten, runstenar

var under 600-talet något ovanligt, innan man fortsatte norrut. Man bör också notera att de tre monumentala stenarna är placerade i en trekant. Den tresidiga formen är något som ofta återkommer under järnåldern, både som smycken i form av exempelvis treflikiga spännen under vikingatid och som olika typer av tresidiga gravformer. Anders André har tolkat den tresidiga formen som en materialisering av det mytologiska världsträdet Yggdrasil. Asken Yggdrasil hade tre rötter, där den första gick till Midgård och Asgård, människornas och gudarnas värld, den andra till Jotunheim, jättarnas värld, och den tredje till underjorden Nifelheim. Genom användandet av den tresidiga formen anknöt människorna till en mytologisk värld. Björketorpsmonumentet med sina tre stående stenar blir med en sådan tolkning en påtaglig materialisering på en symbolisk nivå även av världsalltet. Det gör att man kan fundera kring vad det är förbannelsen ska skydda; monumentet, platsen, eller till och med världsalltet? Eller var det rent av Vång?

Avståndet mellan Björketorp och Vång är cirka åtta kilometer, en sträcka som kan vandra på två till tre timmar. Vägen norrut går längs med den fornlämningsrika Johannishusåsen. Åsen sträcker sig i princip från havet vid Göhalvön och norrut förbi Vång och hyser längs nästan hela sträckan ett mycket stort antal gravar från brons- och järnålder. Längs åsens krön slingrar sig en väg som sannolikt har mycket gamla anor. Åsen har alltid fungerat som ett lättframkomligt nordsydligt kommunikationsstråk. Strax söder om monumentet i Björketorp möter denna nordsydliga väg den östvästliga kustlandsvägen. Exakt var denna skärningspunkt låg under järnåldern kan vi idag inte avgöra, men det verkar som om vägen norrut passerade alldeles intill runstenen.

Troligen är det i platsens kommunikativa läge som vi ska söka orsaken till att runstenen hamnade just här. Man kan nästan tänka sig att runstenen fungerade som portvakt till det bakomliggande landskapet som vid den här tiden förefaller ha varit centrerat kring verksamheten i Vång.

Runstenen var ett mycket ovanligt monument under 600-talet och fungerade som inkörsporten till Vång, en samtida mycket ovanlig plats. Besökare till Vång fick via runstenen reda på att detta

var en av gudarna skyddad plats, genom sin form symboliskt länkad till världsalltet och mytologin. Hela landskapet och verksamheten i Vång fick därmed också skydd av förbannelsen på runstenen. Hade man väl passerat var man inne i ett heligt landskap, vilket de många gravmonumenten längs vägen var påtagliga minnesmärken om, innan man slutligen nådde resans mål i Vång. När man sedan återvände fungerade den norra sidans kort inskrift – Jag spår fördärv – som en kärnfull påminnelse om vilket landskap man besökt.

Ovanstående tolkning är självfallet mycket hypotetisk till sin karaktär. Vad som verkligen låg bakom ristanget av runor i Björketorp, som då för övrigt säkerligen hade ett annat namn, lär vi aldrig säkert få veta. Men genom att använda ett landskapsarkeologiskt arbetsätt kan vi försöka binda ihop platser av olika karaktär och leta efter samband. För nog är det kittlande att två så speciella och samtida platser som monumentet i Björketorp och Vång ligger längs samma vägsträcka. Det vore nästan mer förvånande om de inte ska ses i ett sammanhang.